گفتوگۆ لەگەڵ جۆرج تەرابیشی
لەبارەی عەلمانییەت لە ئیسلام ومەسیحییەتدا

وەرگێڕانی / نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد

*** بەڕۆحانیکردنی ئایین دەروازەیەکە بەرە و مۆدێرنە**

*** لەتێکستی قورئانیدا وشەی ((دەوڵەت)) بوونی نییە**

*** پێویستیمان بە شۆڕشێکی تیۆلۆژی (لاهوتی) هەیە و هەروەها پێویستمان بەمارتن لۆتەرێکی موسڵمان هەیە**

ئەم گفتوگۆیە لەگەڵ بیریار و توێژەرو وەرگێڕ (جۆرج تەرابیشی) بەبۆنەی ئەو لێکچەرەوە بوو کەلە زانکۆی ئەمەریکی لەبەیروت پێشکەشی کرد, لێکچەرەکە لەسەر بانگێشتی بەرنامەکەی ئەنیس خوری ئەلمەقدەسی پێشکەش کرا بەناونیشانی (تۆوی عەلمانییەت لەئیسلامدا)) کەچەندین مشتومڕو پرسیاری ورووژاند.

مۆڤ ناتوانێت بەسەسارمییەوە لەئاستی بەشدارییە گرنگ و پڕ بەهاکانی جۆرج تەرابیشی لەرۆشنبیریی عەرەبیدا نەوەستێت. تەرابیشی لەسەرەتادا دەستی کرد بەوەرگێڕانی بەرهەمەکانی فرۆیدو هیگڵ و هەروەها فەرهەنگی فەلسەفەو مێژووی فەلسەفە و زۆری تریش کەژمارەیان لە (220) کتێب زیاتر بووە، دواتر چەند کتێبێکی ڕەخنەیی چاپکرد, لەوانە (قەسابخانەی کەلەپور لەرۆشنبیریی هاوچەرخی عەرەبیدا) و (خۆرهەڵات و خۆرئاوا: نێرینەیی و مێینەیی) و (لەڕێنیسانسەوە بۆ هەڵگەڕانەوە) تادەگاتە کتێبی (تیۆری ئەقڵ) و زنجیرەی (ڕەخنەی ڕەخنە لەئەقڵی عەرەبی) کەبەرپەرچی تیۆر و بۆچوونەکانی محەمەد عابد جابری دەداتەوە, دوا کتێبی ئەو زنجیرەیەش بریتیە لە : (ئەقڵی دەست لەکارکێشراو لەئیسلامدا).

تەرابیشی لەوتەکانیدا دەچێتە سەر ئیشکالیەتە بنچینەیی و جومگەییەکانی کولتووری عەرەبی, لەئەزموون و کۆششی ڕەخنەیی خۆیشیدا سەرقاڵی بنیاتنانی ڕوانینێکە شوێنی شیاوی ئەقڵ و ئامادەیی میتۆدگەرایی بگەڕێنێتەوە, ئەمە جگە لە بوێری لەوتندا و ڕاستگۆیی لەپرۆسەدا و کرانەوە بەرامبەر ئەویتر, ئەمانە وەکو چەند کۆڵەکەیەك کەدەبێ لەجەنگی مۆدێرنەدا بوونیان هەبێت.

* بەبۆچونی تۆ, بۆچی تۆوی عەلمانییەت ، وەك تێکست و وەك پرۆسە، لەئیسلامدا گەشەی نەکردووە؟

– لەبیرمان نەچێت ئیسلام لەبنەڕەتدا بریتییە لە ئاینێك کەلەڕووی مێژوویی و ڕۆحییەوە سەر بە ((درەختی ئیبراهیمی))یە، واتە سەر بەئەسڵی هاوبەشی هەرسێ ئاینە سەرەکییەکەیە: یەهودییەت و مەسیحییەت و ئیسلام کەئیبراهیم سەرەتا و سەلەفی هاوبەشی هەرسێ ئایینەکەیە. گرنگ ئەوەیە بونیادی هاوبەشی ئەو سێ ئایینە کەلەسەر (سروش) و (پێغەمبەرایەتی) ڕاوەستاوە، بە ((یەکێتی بونیادە ئەفسانەییەکان)) ناودەبرێت. پاشان پێم وایە ئەوەی بۆ هەردوو ئاینەکەی تر راستە بۆ ئیسلامیش هەروایە.

باوەڕم وانییە یەهودیەت لەو بوارەدا ئەزمونێکی مێژوویی گەورەی هەبێت، چونکە وەکو ئاینێکی نەتەوەیی مایەوە. ئەگەر بشێت لێرەدا بەراورد لەنێوان ئاینەکاندا بکەین، ئەوا بەراوردی بنچینەیی لەنێوان ئیسلام و مەسیحییەتدایە. مەسیحیەت، وەك هەمیشە دەوترێت، لەهەناویدا تۆوی عەلمانییەتی هەلگرتووە بەپێی ئەو دەستەواژە ئینجیلییە ناودارەی کەدەڵێت: ((ئەوەی هی قەیسەرە بیدەنە قەیسەر و ئەوەیشی هی خودایە بۆ خودا)) (ئینجیلی مەتتا 22:21)، ئەم رستەیە کەروخسارێکی گەورەی عەلمانیەتە, یان ئیمکانێکە بۆ عەلمانیەت, یان بۆ جیاکردنەوەی خودایە لەقەیسەر , یاخود جیاکردنەوەی ئایینە لەدەوڵەت.

لەبەرامبەر ئەمەدا، زۆر شت لەقورئان و فەرمودەکاندا هەیە تێڕوانینێکی عەلمانییانە دەردەخات، دیارترینیان فەرموودەی دەرزی ئاژنکردنی دارخورمایە یاخود متوربەکردنی خورما (تأبیر النخل): ڕۆژێکیان پێغەمبەر بەیەکێ لەگەڕەکەکانی شاردا تێدەپەڕێت، گوێی لەزیکە زیکێك دەبێت، ئەو دەنگەی بەلاوە سەیر بووە وتی : ((ئەوە چییە؟)) وتیان : ((دار خورماکان دەرزی ئاژن دەکەن)) واتە دەیکوتن یان متوربەی دەکەن، ئەویش وتی : ((ئەگەر ئەو کارەش نەکەن خۆی باش دەبێت))، ئیدی وازیان لەکوتانی دارخورماکان هێنا، کەچی دواتر – وەك فەرموودەکە دەڵێت – خورماکان پێنەگەیشتن، هاتن بۆلای پێغەمبەر و گلەییان لێکرد و وتیان : ((ئێمە بەقسەی تۆمان کرد کەچی خورماکان نەگەیین))، وەڵامی دانەوە: ((من بەشەرم و کشتیار نیم، ئێوە لەمن باشتر لەکاروباری دونیایی خۆتان شارەزان)). ((أنتم أعلم بشؤون دنیاکم مني). لەفەرموودەیەکی تردا دەڵێت: ئێوە ژیانی دونیاییتان بۆ خۆتان و بۆ منیش ئاخیرەتان (لکم دنیاکم ولی اخرتکم). لە شوێنێکی تردا دەڵێت: ئەوەی لەزمانی خوداوە وتومە ڕاستە و ئەوەیشی خۆم وتوومە ئەوا منیش بەشەرم هەڵەش دەکەم و ڕاستیش دەپێکم (و ماقلته عن الله فهو حق وما قلته من قبل نفسي فأنا بشر أخطيء واصیب).

ئەو شتە جیاوازانەی پێغەمبەر دەیانکات، وەکو کەسێك سروشی خودایی دەگوازێتەوە و وەکو مرۆڤێك هەڵە دەکات و ڕاستیش دەپێکێت و وەکو بەشەرێك مامەڵە لەگەڵ کاروباری دونیاییدا دەکات، ئەگەر بەباشی تەوزیف بکرێت، لەڕووی دەلالەت و ماناوە هیچی کەمتر نییە لەدەلالەتی دەستەواژە ئینجیلییە ناودارەکەی مەسیحییەت. بەڵام جیاوازییە گەورەکە لەوەدایە کەلە مەسیحیەتدا لەو دەستەواژەیەوە عەلمانییەت دەستی پێنەکردووە، بەڵکو لەو کاتەوە دەستی پێکردووە کە خۆرئاوا بەعەلمانیکرا، دواتر گرنگیی ئەو رستەیەیان لەئینجیلدا بۆ دەرکەوت و لەپێناوی پتەوکردنی عەلمانییەت و پێداگرتن لەسەر جیاکردنەوەی ئایینی لەدونیایی بەکاریان هێنا، نابێ ئەوەش لەیادبکەین کەخودی خۆرئاواش بەسروشتە مەسیحییەکەی بەدرێژایی هەزار و پێنج سەد ساڵ ئایین و دەوڵەتی تێکەڵ کردبوو، بەتایبەتی لەوکاتەوەی کەدەوڵەت لەسەر دەستی قوستەنتین لەساڵی 333ی زاینیدا دەوڵەتێکی ئایینی مەسیحی بوو تا هەڵگیرسانی شۆڕشی فەرەنسە لەساڵی 1789دا کەئایینی لەدەوڵەت جیاکردەوە . لەو کاتەنەدا دەوڵەت بە ((ئیمپڕاتۆریەتی پیرۆزی ڕۆمانی)) و ((ئیمپڕاتۆریەتی پیرۆزی جێرمانی)) ناودەبرا. باشە, ئەو دەستەواژەیە لەکوێدا

کاری لەمەسیحییەت کردووە؟ بێگومان ئەو رستەیە لەپاش بەعەلمانیکردنی خۆرئاوادا پتر بایەخی پێدرا وەك جەختکردنێك لە بوناوبوون (صیرورە)ی عەلمانییەت.

من لەگەڵ پاپا یواکیم موبارەکدا هاوڕام کەتێبینی ئەوەی کردووە زۆربەی خۆرهەڵاتناس و ئەوانەی لەبواری ئیسلامۆلۆجیدا کاردەکەن و تەنانەت هەندێ لەسیاسەتمەدارە بەرژەوەندیخوازەکان, ئەو دەستەواژە ئینجیلییەیان لەدژی ئیسلام بەکاردەهێنا و دەیانوت ئێمە لەبنچینەدا عەلمانین یان ((بەعەلمانیکراوین)) بەڵام ئێوە عەلمانیخواز نین، ئەستەمە ئێوە بتوانن بچنە ناو مۆدێرنەوە وەك ئەوەی ئێمە چووینە ناوی.

*** بەڵام ئایا جیاوازییەکان لەئاستی ئەزمونی مێژووییدا چین؟**

– جیاوازی گەورە لەنێوان تۆوی یەکەم و بیری یەکەمی عەلمانییەتی ناو هەردوو ئایینەکەدا نییە. چونکە ئەوەی ئیسلام وا پێناسە دەکات کەبریتیە لە ((دین ودەوڵەت)) (ئەو دەستەواژەیەش بەهۆی حەسەن بەنناوە بڵاوبۆوە) زیادەڕەوی دەکات. تۆ تێبینی ئەوە بکە وشەی ((دەوڵەت)) نەلە تێکستی قورئانی و نەلە فەرموودەکانی پێغەمبەردا بوونی نییە، وشەی ((دەوڵەت)) مۆدێرنە هێناویەتی و پاشان لەئیسلامیشدا برەوی پەیداکردووە. کاتێك دەچینە سەر هەزاران هەزار فەرموودەی راست و فەرموودەی دانراو، هیچ جێکەوتێکی وشەی دەوڵەت نابینین.

جیاوازیی گەورە لەئەزموونی مێژووییدا ئەوەیە کە مەسیحییەت – بەرلەوەی قوستەنتین ببێت بەمەسیحی – بەسێ سەدەدا تێپەڕیوە و هیچ پەیوەندییەکی بەسیاسەتەوە نەبووە بەڵکو لەماوەی ئەو سێ سەدەیەدا مەسیحییەت بریتی بوو لەئەزموونێکی تەواو رۆحی و تەنزیهی, بەڵام کاتێك قوستەنتین بوو بە نەسرانی و دەوڵەتی کرد بەدەوڵەتێکی مەسیحی، ئەوسا دین و دەوڵەت ئاوێزانی یەکتر بوون. کەچی لەئیسلامدا ئەو ماوەیەی کەئایین پەیوەندی بەسیاسەتەوە نەبوو تەنها سیانزە ساڵ بووە (لەمەسیحییەتدا سێ سەدەبوو)، واتە قۆناغی مەککە قۆناغی جیاکردنەوەی ئیسلامی رۆحی و ئیسلامی دونیایی بوو، واتە ئیسلامی تەواو رۆحی و تەنزیهی کەئەو قۆناغە دەوڵەمەند بوو بەحیکمەتەکانی ئاخیرەت، بەڵام کاتێك پێغەمبەر لەمەککەوە بۆ مەدینە کۆچی کرد، لەقورئاندا ئەو شتانە دەرکەوتن کەپەیوەندییان بەدونیاو مەرجەکانی عیبادەتەوە هەیە، پاشان سروشتی پەیوەندی نێوان دین و دونیا لەئیسلامی مەدەنیدا گۆڕانکاری بەسەردا هات. لەدوای دەساڵ ئیتر ئیسلام چووە ناو بواری سیاسەتەوە، کەچی مەسیحییەت بۆماوەی سێ سەد ساڵ ئاینێکی رۆحانیی پەتی بووە دوای ئەوە بوو بەدەسەڵاتێکی زەمەنی بەڵام لەوێشدا توانی پەرە بەرۆحانییەتی ئایینی بدات.

مەسیحییەت ڕووبەڕووی دەوڵەتێك بووەوە کەبریتی بوو لە ئیمپراتۆریەتی رۆمانی، بەڵام ئیسلام لەنێو دەوڵەتدا نەبوو و ڕووبەڕووی دەوڵەتیش نەبوو، لەڕۆژگاری ژیانی پێغەمبەریشدا ((دەوڵەت)) دانەمەزرا، بەڵکو لەگەڵ فتوحات و ئەبوبەکر و عومەردا سەرەتاکانی دەوڵەت دامەزرێنرا.

لەبەرامبەر ئەم جیاوازییەی نێوان هەردوو ئەزمونەکەدا، دەبینین رێگەی عەلمانییەت لەئیسلامدا دژوارتر و سەختترە تامەسیحییەت. بۆچی؟ چونکە ئیسلام هەر لەسەرەتاوە تێکەڵ بەمێژووی سیاسی و زەمەنی بوو, بێگومان بێئەوەی نکۆڵی لەتۆوە سەرەتاییەکان بکەین. کەسێك شارەزای مێژووی ئیسلام بێت یان مێژووی ئیسلامی بخوێنێتەوە، بەتایبەتی مێژووی پاش خولەفاکانی ڕاشدین، جیاکاریی نێوان سیاسی و ئایینی لەسەرەتاکانی ئیسلامدا دەبینێت, عەلی هات و پایتەختی گواستەوە بۆ کوفە، موعاویە هات و دوودڵ نەبوو لەوەی پایتەخت بۆ دیمەشق بگوازێتەوە کەئەوسا زۆرینەی دیمەشق مەسیحی بوون، هەروەها عەباسییەکانیش هەمان شتیان کرد و پایتەختیان بۆ بەغدا گواستەوە، پاشان تورکەکان هاتن و گواستیانەوە بۆ قوستەنتینیە کەیەکەمین پایتەختی مێژوویی مەسیحییەکان بوو.

کاتێك سیاسەت هاتە ناوەوە، بەسەر ئایندا زاڵ بوو، تەنانەت لەپایتەختی دەوڵەتیشدا. پاشان ئیسلام دووەمین لێکترازانی گەورەی لەنێوان هەردوو دەسەڵاتەکەدا (سیاسەت و ئایین) بەخۆوە بینی، بەتایبەتی لەو فەرمودانەدا کەدواتر درانە پاڵ پێغەمبەر ئەوکاتەی (بەنوئومەییە) خەلافەتیان گرتە دەست و زوڵمێکی گەورەیان لەگەلانی موسوڵمانی ژێر دەسەڵاتیان کرد, ئیدی چەندین فەرمووده لەدژی بەنوئومەییە دەرکەوتن وەکو نارەزاییەك، ئەو فەرمودانە جەخت لەوە دەکەن کە پێغەمبەر پێشبینی کردووە کەخەلافەتەکەی سی ساڵ دەخایەنێت و دوای ئەوە پاشاییەکی زۆردار و تەماحکار یان گازگر (ملك عضوض) دێت. کاتێکیش موعاویە ویستی لەرێگەی بەیعەوە پێشوەخت خەلافەتی دوای خۆی بۆ یەزیدی کوڕی جێبهێڵێت، وتی: ((لەسەر سوننەتی خواو پێغەمبەر)) (على سنة الله ورسولة) ، یەکێك لەهاوەڵان وەڵامی دایەوە: ((نانەخێر، تۆ دۆرزنیت! بەڵکو ئەم بەیعەیە لەسەر سوننەتی کیسراو قەیسەرە، نەموحەممەد و نەئەبوبەکر و نەعومەر کەسیان خەلافەتیان بەمیرات بۆ کوڕەکانیان جێنەهێشتووە)).

تێبینی ئەوە دەکەین لەسەرەتاکانی ئاگایی ئیسلامیدا جیاوازی کراوە لەنێوان کیسرا و خەلافەت و شێوەی دەسەڵات، واتە لێرەدا نالێم هەردوو دەسەڵاتەکە لێکدی جیاکراونەتەوە، بەڵکو تۆوی جیاکردنەوەی نێوان دەسەڵاتی سیاسی و دەسەڵاتی ئاینی هەبووە. پاشان من تێبینی ئەوە دەکەم کاتێك ناکۆکی و ململانێی سیاسی لەرۆژگاری خەلیفەکانی ڕاشدیندا روویدا، سیاسەت کەوتە پێش ئاینەوە. کاتێك موقەدەس یان پیرۆز روبەرووی شتی ناپیرۆز یان (مودەنەس، پیس و گڵاو) دەبێتەوە، دەبینین ئەمەی دواییان برەوی زیاتری هەیە، تەنانەت ئەو رۆژەی پێغەمبەر کۆچی دوایی کرد و بگرە بەر لەناشتنیشی، ناکۆکییەکی گەورە لەسەقیفەی بەنی ساعدە سەریهەڵدا، لەنێوان ئەنسار و موهاجیرینەکاندا شەڕە جنێو دەستی پێکردو تەنانەت شمشێریشیان لەیەکتر هەڵکێشا، لەنێوانیاندا دابەشبوون دروست بوو، پێشوەخت عەلی دوورخرایەوە، ململانێیەکی سیاسی توند و بێڕەحم لەسەر دەسەڵات هەڵگیرسا، ئایین لەپێناوی سیاسەتدا بەکارهێنرا و ئەبوبەکریان کرد بەخەلیفە. لەساتەوەختی هەرچوار خەلیفەکەدا خەلافەت بوو بەشوێنی کوشتنی موسڵمانان. موسڵمانەکان — سا لەسەردەمی خەلافەتی راشدین بێت یاخود لەسەردەمی ئومەوی و عەبباسی و فاتمیدا — بەو ئەندازەیە نەکوژران وەك لەو ململانێیانەدا کوژراون. قوربانیانی موسوڵمانان لەو جەنگ و ململانێیانەدا زۆر زیاتر بوو لەو زیان و قوربانییانەی لەفتوحاتدا بەریان کەوت! لەوەش زیاتر، سێ خەلیفە لە خەلیفەکانی راشدین کوژراون و بگرە لاشەکەی عوسمانیان شێواند، یەکێ لەوانەی بەشداریی ئەو کارەی کرد محەمەدی کوڕی ئەبوبەکر بوو کەچارەنووسی ئەمیش کوشتن بوو، گرتیان و خستیانە ناو پێستی گوێدرێژەوە و ئاگریان تێبەردا! هەروەها عەبدوڵڵای کوڕی زوبێر و حەسەن و حوسێن کوژران و شاری مەدینە گەمارۆدرا، هەروەها شاری مەککەیش گەمارۆدرا و دایانە بەر مەنجەنیق بێئەوەی حورمەتی هیچ شتێك بگیرێ، کەعبەیش سووتێنرا، ئەم توندوتیژییە لەنەوەی یەکەمی ئەسحابەکاندا بەردەوام بوو کەئەوسا سیاسەت خرایە پێش ئایینەوە.

www.dengekan.com

ئەگەر بڵێین عەلمانییەت، لەهەندێ پێناسەدا، درێژکراوەی سیاسەتە بەشێوەیەکی بەردەوام، ئەوا ئەم دۆخە واقیعی دەوڵەتە لەئیسلامدا. سەرجەمی خەلیفەکانی چەرخی عەبباسی، بەتایبەتی پاش ئەوەی بوەیهییەکان دەسەڵاتیان گرتە دەست، دەسەڵاتی ئاینییان بۆ خەلیفەکان جێهێشت. کەواتە لەئیسلامیشدا ئەو شتە ڕوویدا کەلەخۆرئاوادا لەنێوان پاپاکان و پەترپارکەکان و پاشاکاندا هەبوو. لەئیسلامیشدا ململانێیەکی لەو چەشنە لەنێوان خەلیفەکان و میرەکان و سوڵتانەکاندا ڕوویدا. ئەم جیاوازییە بەڕوونی لەناوەکانیاندا دەرکەوت، بۆ نموونە ناوی خەلیفەکان بەم شێویە بوو: (المتوكل بالله، المتعضد بالله، المعتصم بالله) ، کەچی لەلای سوڵتانەکاندا ناوی لەم چەشنە هەبوو: (معز الدولة, سيف الدولة، عضد الدولة). لێرەدا ئەو جیاوازییە ڕوون بووەوە کەخەلافەت سەر بە لاهوتە (تیۆلۆجیا) و سیاسەتیش سەر بەدەوڵەت. لەراستیدا دەسەڵاتیش لەلای خەلیفەکاندا نەبوو، بەڵکو پتر میر و سوڵتانەکان خاوەن دەسەڵات بوون. هەموو ئەم ڕواڵەت و ئەم پێشەکییانە نیشانەی ئەوەن کەئەفسانەی ئیسلام وەکو دەوڵەت، بریتییە لە ئەفسانەیەکی ئایدۆلۆجی کەبەرهەمی مۆدێرنەیە، نەك ڕاستییەکی مێژوویی بێت و لەناو ئاینەوە هاتبێت.

من ئەو هەموو پێشەکییەم هێنایەوە تائەوە بڵێم کە بۆ ئیسلامیش ئەوەندە زەحمەت نییە بچێتە ناو عەلمانییەتەوە، واتە لەوە ئەستەمتر نییە کەمەسیحییەت چووە نێو عەلمانییەتەوە، چونکە لەمەسحییەتیشدا تۆوی عەلمانییەت نەبوو کەپەرەی سەند و بوو بەدرەخت و پاشان باغێکی گەورە، بەڵکو بەپێچەوانەوە، کاتێك دابڕانی مەعریفی ڕوویدا کەخۆرئاوا لەگەڵ خۆیدا ئەو دابڕانە مەعریفییەفەی پرۆسە کردو و بوو بەعەلمانی، لەو کاتانەدا مەسیحییەتیش گەڕایەوە بۆ مێژووی خۆی تا تۆوی عەلمانییەت بدۆزێتەوە و پاساوی بۆ بهێنێتەوە. باوەڕم وایە ئیسلامیش دەچێتە نێو ئەو قۆناغەوە و دواتر دەگەڕێتەوە بۆ ڕابردوو و بۆ مێژووەکەی تائەو تۆوە بدۆزێتە و ناوێکی تازەی پێ ببەخشێت. ئەم مەسەلەیە بۆ ئیسلام زۆر پێویستە، ئەمە یارمەتیی دەدات کەلە ئیسلامێکی سیاسیەوە بگۆڕدرێ و ببێ بەئیسلامێکی ڕۆحی، ڕێك وەکو ئەوەی لەمەسیحیەتدا ڕوویدا. بەمجۆرە مەسیحییەت بەهۆی عەلمانییەتەوە لەسیاسەت ڕزگاری بوو. باوەڕم وایە کاتی ئەوە هاتووە ئیسلامی ڕۆحی سەرهەڵبدات و حاکمەکان و نەیاران و پیاوانی ئاین بخاتە لاوە. ڕۆحانیکردن دەروازەیەکە بۆ ئیسلام تالەوێوە بچێتە ناو مۆدێرنە، کاتێکیش ئەمە ڕوودەدات، ئەوا هیچ کاردانەوەیەکی توندوتیژانەی وەك ئەوانەی ئەمڕۆ نابینین و توندڕەوی و ڕەق و ڕەتکردنەوەی مۆدێرنە ئاوا دەبن.

*** ئایا عەلمانییەت میکانیزمێك یان نیازێکی ئایدۆلۆجییە؟ لەلای ئەو حیزبە «عەلمانییانەی» لەکۆمەڵگە عەرەبیەکاندا گەیشتوونەتە دەسەڵات، تا چ ئەندازەیەك ئەو دروشمە خراوەتە پرۆسەوە؟**

– نانا، هەرگیز مومکین نییە عەلمانییەت ببێت بە نیازێکی ئایدۆلۆجی، عەلمانییەت باوەڕدار و بێباوەڕ بەیەکسانی پێکەوە کۆدەکاتەوە. عەلمانییەت بریتییە لەخاڵی لێکگەیشتنی باوەڕداران و ئەوانیتر. دواجار بێباوەڕییش جۆرێکی ترە لەباوەڕ. ئەگەر عەلمانییەت ببێ بەئایدیۆلۆجیا دەبێ بەشتێکی مەترسیدار، باشترین بەڵگەش مێژووی عەلمانییەت خۆیەتی، بۆ نموونە ئەوەی لەدەوڵەتە کومونیستەکاندا ڕوویدا، ئەوانە لەدژی ئاین دەجەنگان، چوونە ناو جەنگێك لەدژی کاتۆلیکی و کەنیسە. لەواقیعدا ئەوانە دەوڵەتێکی عەلمانیی ڕاستەقینە نەبوون، بەڵکو عەلمانییەکی بەئایدیۆلۆجیکراو بوون و دژی ئاین بوون. دەوڵەتی عەلمانیی ڕاستەقینە دژایەتیی ئاین ناکات، بەڵکو ڕێگەی ئازادیی ئاین بۆ هەمووان دەکاتەوە.

*** ئەی سەبارەت بەدروشم و کردار لەئەزموونی عەرەبیدا چی دەڵێیت؟ مەبەستم ئەو حیزبە عەلمانییانەیە کەگەیشتنە دەسەڵات؟**

– من لەپرسیارەکەتدا ناڕەزایی بەرامبەر وشەی ((عەلمانییەت)) دەردەبڕم، تائەم چرکەساتەش لەجیهانی عەرەبیدا دان بەبوونی هیچ حیزبێکی عەلمانیدا نانێم، ئایا ئەوانە بەڕاستی عەلمانیین؟ نەخێر، بۆ نموونە بەکارهێنانی ئایین لەرۆژگاری عەبدولناسر و لەسەردەمی یەکێتی نێوان میسر و سوریادا زۆر زیاتر بوو لەوەی ئەمڕۆ لەسوریادا بەکاردەهێنرێت: لەودەمەدا مزگەوت لەفەرمانگە ڕەسمییەکاندا کرایەوە، هەموو بۆنەو کۆڕو کۆبونەوەکانیش بە بیسمیللا دەکرایەوە. دەڵێم ناسرییەکان و بەعسییەکان حزبی عەلمانی نین هەروەکو حزبی ئاینیش نین. لەڕاستیدا تراژیدیای عەلمانیەتی عەرەبی لەوەدا خۆی دەنوێنێت کە حیزبە پێشکەوتنخواز و شیوعی و بەعسییەکان بابەتی عەلمانییەتیان غافڵگیر کرد و لەگەڵ ڕەوتی جەماوەر و ئیسلامییەکاندا دەرۆیشتن تا بەردیواری هوشیاریی ئیسلامی نەکەون و تابگەنە دەسەڵات. باوەڕم وایە ئەو حزبانە کۆمەڵی حزبی ((هەلپەرست))ن، بەو مانایەی دەیانویست جەماوەر بەلای خۆیاندا رابکێشن بێئەوەی هەوڵبدەن ئاگایی ئەو جەماوەرە بگۆڕن. ئەوانە حزبی پێشڕەو نەبوون بەڵکو حزبگەلێکی ((جەماوەری))بوون، بۆیە مەسەلەی عەلمانییەت خرایە لاوەو بەجیدی نەخرایەڕوو. باوەڕم وایە هەموو ئەو دیکتاتۆرییانەی دروستیان کردو هەموو دۆڕان و فەشەلەکانیان، هیچ پەیوەندییەکی بەعەلمانییەتەوە نییە، بگرە ئەمە دژی سروشتی عەلمانیەتە. کاتێك ستەمکاری هەموو پەنجەرەکان دادەخات، تەنها یەك پەنجەرە و یەك دەریچە بەکراوەیی دەهێڵێتەوە ئەویش ئایینە. کاتێك دەرگاکانی سیاسەت بەڕووی خەڵکیدا دادەخرێن و رێگە لەکاری سیاسەت دەگیرێت، دیموکراسی ئیفلیج دەبێت. سەرەنجامی ئەمانەش دەبینین ئەمڕۆ ستەمکاری گەورەترین خزمەتکاری شەرە ئایینیە ئوسولییەکانی کۆمەڵگە عەرەبییەکانە.

*** لەژێر سایەی ململانێ و ناکۆکییەکانی ئەمڕۆی دنیای عەرەبیدا، چۆن دەشێت لەو ئاستەنگ و سەنگەرانە دەرچن و بەرەو ئومێد و گفتوگۆ هەنگاو بنێن؟**

– هەرچەند ململانێکان ئاشتییانە بن سود بەخش دەبن و نیشانەی تەندروستین. من بەهیچ جۆرێك باوەڕم بەیەکێتی نەتەوەیی یاخود وەحدەی ئوممە نییە، دەشێت ئەمە بمانباتە سەر ئاستەنگە گەورەکانی، بمانباتە سەر ئەفغانیەتی تالیبان یان نازیزم. لەدیموکراسیەتدا، بەپێچەوانەوەی نموونەکەی پێشوو، هەرچەندێك بەئاسانی دارەکە بشکێنرێ دیموکراتی پتەوتر و تۆکمەتر دەبێت. دیموکراسی پێچەوانەو دژی یەکێتیی ڕاو بۆچوون و کۆدەنگییە((ئیجماع)) ، بەداخەوە ئێمە لەکولتورێکدا دەژین لەسەر بیرۆکەی کۆدەنگی ((ئیجماع)) ڕاوەستاوە، ئەم کۆدەنگییە بەرەو مەترسی و ڕەتکرانەوەی ئەویدی و بەرە و ئەو وتەیە دەڕوات کەتەنها لایەنێك راستە و ئەوانیتر هەڵە، ئەمە بەسەر هەمووان‌دا دەگونجێت، واتە بەسەر چەپەکان و ناسیونالیستەکان و فەندەمینتالیستەکان. من باوەڕم وایە مادامەکی ململانێکە بەشێوەیەکی ئاشتییانە بەرێوە دەچێت و ڕێز لەڕێسای گەمەی دیموکراسی دەگرێت، ئەوانیشانەی تەندروستی و پێشکەوتن و هەمەڕەنگییە.

www.dengekan.com

*** قسەکانت لەبارەی کۆدەنگی یان ئیجماع (کەسەر بەکەلەپورە) و لەبارەی دیموکراسی(کەسەر بەمۆدێرنەیە) بەرە و ئەوەمان دەبات پرسیار لەچۆنێتی بنیاتنانی میکانیزم و بنیاتنانی ئەو پردانە بکەین کە کەلەپور و مۆدێرنە بەیەکتر دەگەیەنێت، بێئەوەی بکەوینە ناو ناتەواویی پەیوەندیمان لەگەڵ واقیعی ئەمڕۆدا. بەبۆچوونی تۆ، بۆچی لەکۆمەڵگە عەرەبییەکاندا ئەو دەستە مێژووییە سەری هەڵنەدا کەپشتیگریی مۆدێرنە بکات و بیپارێزێ و بەرجەستەی بکات؟**

– ئەمە لەراستیدا بابەتی کتێبێکە نەك بابەتی پرسیارێك، بەڵام لێرەدا خاڵێکی بنەڕەتی هەیە دەمەوێ جەختی لێبکەم، ئەویش: ئەوەی کۆمەڵگە عەرەبی و ئیسلامییەکان جیادەکاتەوە ئەوەیە کە ئەمانە کۆمەڵگەی ((کەلەپوورین))، یەکێ لە سیفەتە دیارەکانی ئەوەیە کەقورسایی کەلەپورێکی گەورە لەئەستۆ دەگرێت. ژیاری عەرەبی ئیسلامی بریتییە لە کەلەپورێك لەتێکست و لەمێژوو، دەشێت لەمێژووی بەشەریدا یەکێ بێت لەگەورەترین ئە ژیارانەی تێکستی بەرهەمهێناوە، دەشێت قورسایی کەلەپور لەژیاری ئیسلامیدا لەهەر ژیارێکی تر زیاتر بێت. بەڵام ئایا ڕۆڵی کەلەپور چییە؟ کەلەپوور دوو ڕۆڵی هەیە: ڕۆڵی جڵەوگیری و ڕۆڵی ئاوزەنگ ((مهمان)) یان نەقیزە، ئەو ڕۆڵە بەپێی سروشتی خودی کەلەپورەکە نییە بەڵکو بەپێی ئەوەی لەو کەلەپورەوە هاتووە و بەپێی ئەو گۆشەیەی لێیەوە دەڕوانێتە کەلەپورەکە. بۆ نموونە ئەگەر ویستت بۆ دواوە بگەڕێیتەوە‌ە کەلەپور قورساییەکی گەورەت پێشکەش دەکات، ئەگەر بشتەوێ بەرەو پێشەوە بچیت ئەوا لەمیانی سەرلەنوێ خوێندنەوەدا کەلەپور بەکاردەبەیت، کەواتە جۆری خوێندنەوەمان بۆ کەلەپور ئەوە دیاریدەکات کەئەو کەلەپوورە ئاوزەنگییە یان جڵەوگیری. لێرەوە گرنگیی سەرلەنوێ خوێندنەوەی کەلەپور دەردەکەوێ لەتێڕوانینی پێداویستییەك بۆ ئاوزەنگ کەبەرەو مۆدێرنەمان ببات. ناتوانین بەڕووت و قووتی بچینە ناو مۆدێرنەوە. دەچینە ناو مۆدێرنەوە و چەندین جلوبەرگمان پۆشیوە، بەڵام دەتوانین تازەیان بکەینەوە بۆئەوەی نەکەوینە دوو تەرەفی دژ بەیەکەوە و ململانێیەکی نوێ لەنێوان مۆدێرنیستەکان و کەلەپورخوازەکاندا هەڵبگیرسێت.

باوەڕم وایە زەحمەتی و ئاستەنگی گەورە لەوەدایە ئێمە تا ئەمڕۆش بەدیدێکی کۆنەوە کەلەپور دەخوێنینەوە، ئەگەر بەدیدکێی تازەوە بیخوێنینەوە ئەوا دەشێت ببێت بەئاوزەنگ یاخود نەقیزەیەك بۆ بەرەو پێشەوە چوون ((مهمان)) نەك بۆ جڵەوگرتن. دەشێت ئەرکی بنەڕەتیی ئەم وەچەیە، تاماوەیەکی دووردرێژ، بریتی نەبێت لەوەی ببێ بەوەچەی شۆڕش و دابڕان لە کەلەپور، بەڵکو ببێ بەوەچەی سەرلەنوێ خوێندنەوەی کەلەپور. ئێمە پێویستیمان بە شۆڕشێکی لاهوتی (تیۆلۆجی) هەیە و پێویستمان بە(مارتن لۆتەر)ێکی موسڵمان هەیە، هەروەها پێویستمان بە (ڤۆڵتێر)ێکی موسڵمان هەیە کەهەر دێتەدی و ئەمەش مەترسیدار نییە بۆسەر ئیسلام. بەڵام لەم قۆناغەی ئێستاماندا پێویستمان بەمارتن لۆتەرێکی موسڵمان هەیە. هەموو ئەوشتەی ئێمە دەتوانین بیکەین، مەبەستم ئێمەی ڕۆشنبیران کەلەسەر کەلەپور کار دەکەین، دەبێ میتۆدە نوێیەکان بەسەر کەلەپوردا پراکتیزە بکەین و بەرێگەیەکی نوێ بیخوێنینەوە و شتی تازەی لێدەربهێنین و سامان و بەروبومی نوێی بۆ زیاد بکەین. کاتێکیش بەچاوو دیدێکی تازەوە فەرموودە و فیقهو فەلسەفە و مێژوو دەخوێنینەوە , دەوڵەمەندیان دەکەین، خودی کەلەپوریش پێویستی بەمەیە تا نوێ بێـەوە و دەوڵەمەند بێت و دوچاری بەستەڵەکی نەبێت و دانەکەوێت.

ئەرکی کەلەپور ئەوەنییە بەسەریدا باز بدەین و بچینە مۆدێرنە، بەڵکو دەبێ سوود لەدەستکەوتەکانی مۆدێرنە وەربگرین تا شتی تازە بەناو کەلەپوردا بڵاوبکەینەوە. من نابم بەکارکردێك لەخزمەتی کەلەپوردا و لەجەنگیشدا تەوزیفی ناکەم، بەڵکو لەخزمەتی کەلەپوردا خۆم تەوزیف دەکەم و لایەنی ڕەونەقداری تیادا دەدۆزمەوە، لایەنی دەوڵەمەندو پڕ بەهاو

پرشنگدار کەوەکو ئاوزەنگێك قابیلی بەکارهێنان و تەوزیفکردن بێت بۆ گەیشتن بەمۆدێرنە یاخود بۆ جێهێشتنی قۆناغی مۆدێرنە.

*** ئەو سنوورە جیاکارییانەی نێوان ڕزگارکردنی دەق لەدەق و لەپیرۆزی، و نێوان ڕزگارکردنی ئەقڵ لەدەق، چین؟**

– ئەمە ئەو بابەتەیە کەبەشێوەیەکی تایبەتی و بەرفراوان لەکتێبی ((چارەنووسی فەلسەفە لەنێوان مەسیحییەت و ئیسلامدا)) خستوومەتە ڕوو، ئێمە ئێستا لەقۆناغی ڕزگارکردنی تێکستین لەتێکست. شکست و دۆڕانی شۆڕشەکانمان بۆ ڕوون بۆتەوە، بەتایبەتی ئەوکاتەی شۆڕشی سۆشیالیزمیان هەڵگیرساند و بەبیانووی ((سووتاندنی قۆناغەکان)) چەندین ڕژێمی دیکتاتۆرییان دامەزراند. دەرەنجامەکەیش وەك بینیمان برتیی بوو لەوەی شۆڕش خۆی سوتاند و قۆناغەکانی نەسووتاندا! من لەو کەسانە نیم بانگەشەی سووتاندنی قۆناغەکان بکەم، بەڵکو دەبێ قۆناغ لەدوای قۆناغ هەنگاوەکان ببڕین. ئەرکی مێژوویی ئەمڕۆیش بریتییە لە ڕزگارکردنی تێکست لەتێکست، ئەمەیان ئەرکێکە دەکەوێتە قۆناغی داهاتووەوە. نامانەوێ واهیمەدار بین و بچینە نێو جەنگە دۆنکیشۆتییەکانەوە. دەشێت ڤۆڵتێرێك لەدنیای عەرەبی ئیسلامیدا سەرهەڵبدات، بەڵام تەنانەت ڤۆڵتێریش ئەقڵی لەتێکست ڕزگارنەکرد، ئەو سەربەو کەسانەبوو کەبانگەشەی بەخوداییکردنی سروشتی دەکرد نەك بەخوداییکردنی ئایین.((بەخوادییکردنی سروشت)) دەڵێ: ((خودا بوونی هەیە نەك سروش، ئێمە بەئەقڵ دەگەینە خوداو نکۆڵی لەبوونی ناکەین)). تەنانەت ڤۆڵتێریش نکوڵیی لەخودا نەکردووە وەك پڕوپاگەندەیان بۆ دەکرد.

ئێمە ئێستا لەقۆناغی ڕزگاریداین. بۆچی؟ چونکە باوەڕم وایە تراژیدیای گەورە بریتیە لەچەرخی شکست و داکەوتن کەئەمڕۆ تیایدا دەژین. بەداخەوە ڕێنیسانس لەو داکەوتنەی ڕزگارنەکردین بەهۆی تاوانی سوتاندنی قۆناغەکان (شۆڕشەکان). ئەوەی کە گورزێکی لەچەرخی ڕێنیسانس وەشاند پەلەکردنی زەمەنی بوو لەڕێنیسانس، بەمجۆرە هەم خۆیان و هەم ڕێنیسانسیان سووتاند. دەڵێم چەرخی داکەوتن تائەمڕۆش تیاماندایە. مەبەستم لەلۆجیکی داکەوتنە لەمانا مەعریفییەکەیدا، لەم دوو دەیەی دواییدا فشار و توندوتیژییەکی پتری بۆ هێناوین.

لەئەزموونی عەرەبی ئیسلامیدا چی ڕوویداوە؟ شپنگلەر دوو جۆر ژیاری جیاکردۆتەوە: ((ژیاری بازنە)) و ((ژیاری تیر))، شپنگلەر دەڵێ: زۆربەی ژیارە کۆنەکان لەدەوری سێنتەرێك یاخود چەقێکدا لەبازنەی بچوك بچووك یان فراواندا خۆیان دامەزراندبوو، تا ژیاری خۆرئاوایی هات و لەبازنەوە گۆڕدرا بۆ تیر، بۆ پێشەوە .

بەگەڕانەوە بۆ ئەزموونی مێژوویی عەرەبی ئیسلامی، بیرۆکەی تیر لەلای ئێمە سەری هەڵنەداوە. چەرخی زێڕین لەنێوان سەدەی دووەم و سەدەی چوارەمی کۆچیدا بوو، بەرلەوەی بچینە ناو سەدەی حەوتەم و هەشتەم وداکەوتن، ئێمە لەچەق یان لەسێنتەردا بووین، لەم خاڵەوە بازنەکانی زانستی زمان و فیلۆلۆجیا و تەفسیر و فەرموودە و کەلامناسی و فەلسەفە و زانستەکانی سروشت و نوژداری و ئەنترۆپۆلۆجیا دروست بوون، بازنەکان بەردەوام گەورە و دەوڵەمەند

دەبوون، پاشان چی ڕوویدا؟ لەسەرەتای سەدەی پێنجەمی کۆچیدا بەیانی باوەڕی قادری دەرچوو، کەبەیانێکی فیقهی بوو، لەو بەیانەدا موعتەزیلە و زانستی کەلام قەدەغەکران، پاشان وردە وردە بازنەکان بەرتەسك بوونەوە، لەبازنەی فەلسەفە درا و تەکفیرکرا، پاشان بازنەی کەلام و بازنەی تەسەوف کەدەوڵەمەندترین بازنەی کولتووری عەرەبی بوو، (حەلاج) لەسێدارە دراو (سوهرەوەردی) کوژرا، تەنانەت بازنەی فیقهیش داخرا، شەڕێکی گەورە لەنێوان حەنەفییەکان و حەنبەلیەکاندا ڕویدا، لەوساتەدا سۆفیگەری ناودار (ئەلقشیری) پەیامێکی بڵاوکردەوە بەناونیشانی: ((شكوى اهل السنة في رواية ماأصابهم من الجنة)). هەروەها لەئەشعەری و حەنەفی و شافعیش درا، ئاگری دووبەرەکی لەنێوان مەزهەبەکاندا هەڵگیرسا. کاتێکیش مەنسور هات، مەزهەبی مالکی لەناوبرد کەتاکە مەزهەب بوو لەمەغریبدا. لەمانەش زیاتر، کیمیا و وەرگێرانیشیان قەدەغەکرد، هەر لە سەدەی پێنجەمی کۆچییەوە یەك کتێب وەرنەگێڕدراوەتە سەر زمانی عەرەبی بەبیانووی ((پەلاماری ڕۆشنبیری یان داگیرکردنی رۆشنبیری))، کەئەو لۆجیکە تائەمڕۆش بەردەوامە ! لەهەردوو سەدەی حەوتەم و هەشتەمی کۆچیشدا بازنەی نوژداری تەکفیرکرا و زنجیرە کتێبی ((پزیشکی پێغەمبەری)) دەرچوو، چەند فەرموودەیەکی سەرەتاییان لەبارەی نوژداری دایە پاڵ پێغەمبەر. ئەم داکشانە گەورەیەی بازنەکان بریتییە لەخودی چەرخی داکەوتن(انحگاگ).

*** بەڵام چ ڕێگەیەك هەیە بۆ دەرچوون لەم داکشانە، یان ئەوەی تۆ بە ((داخستنی بازنەکان)) ناوت برد؟**

– ئەمە بەنوێکردنەوەی بازنەکان و بەئازادکردنی بازنەکان دێتەدی، مەرج نییە بەقۆناغ لەو داکشانە دەربچین، چونکە مومکین نییە لەگەڵ سێنتەردا پێکدادادن ڕووبدات، بەڵکو دەبێ جارێکی تر تەئویلی سێنتەر بکرێت و بازنە و پەنجەرەکان بکرێنەوە. تەنها بەفەلسەفە و زانستی کەلام و تیۆلۆجیا وازنەهێنین، بەڵکو پێویستمان بەزانستە مرۆڤایەتی و کۆمەڵایەتییەکان هەیە. باوەڕم وایە چارەنووسی ڕۆشنبیریی عەرەبیی ئەمڕۆ دەشێت سبەینێ وەکو چارەنووسی رۆشنبیریی خۆرئاوایی بێت، واتە دەشێت لەپاشماوەی سێنترالیزمەوە رۆشبیرییەکی ((تیرئامێز)) بەرهەم بهێنرێت، لێرەدا ئیمکانێکی ڕاستەقینە بۆ ئەوشتە هەیە.لەو باوەڕەدام عەلمانییەت، بەو پێیەی ئازادیی ئایینی دەرەخسێنێت، ڕێگەدەدات سێنتەر بمێنێ و هەرکەسێ بیەوێت وەکو تیر بەرەو پێشەوە بچێت بەڵام بەچەشنە هاوگونجانێك لەنێوان ((سێنترالیزم) و ((تێرئامێز))دا.

*** ڕاڤەکردنی تۆ چییە بۆ پاشەکشەی ئەقڵی عەرەبی ئیسلامی ، و پتریش رۆشنبیریی عەرەبی؟**

– لەو باوەڕەیام ئەقڵی عەرەبی ئیسلامی، لەپاش کراونەوە و ئامادەبوونێکی گەورە، و لەمیانی چەند میکانیزمێکی ناوەکی و خودیدا، بەداخران و گرمۆڵەبوون و بەستەڵەك و داکەوتن حوکمی بەسەر خۆیدا داوە. ئەو میکانیزمە بریتییە لە میکانیزمی داخستنی بازنەکان کەپێشتر کراوەبوون.بەڵام گرفتی هرمسیەت و گنۆسیەت، ئەمانە گرفتێکن ئەقڵی عەرەبی ئیسلامی ڕووبەڕوویان نەبۆتەوە، بەڵکو مەسیحییەت ڕووبەڕوویان بۆتەوە.

محەمەد عابد جابری خۆرهەڵاتناسەکانی خوێندۆتەوە و تێڕوانینی ئەوانی لە ((پەلاماری هرمسی)) وەرگرت. لەواقیعدا گنۆسیەت بریتییە لە لێکترازانی عیرفانی لەناو مەسیحییەتدا، هرمسیەتیش بریتییە لەزیندووکردنەوەی پەیگانیزم یان بت پەرستی (وەسەنیەت). کاتێك وەسەنییەکان ڕووبەڕووی ڕەوتی ڕوولەهەڵکشانی مەسیحییەت بوونەوە، هەوڵیاندا تێکستگەلێکی ئایینی بۆ ئاینێکی بێ تێکست بهێننە بوون. کێشەکە کێشەی ململانێیە لەنێوان وەسەنیەتی یۆنانی و مەسیحییەتی هەڵکشاودا. لەڕۆشنبیریی ئێمەدا و لەدەرەوەی بەزۆر سەپاندندا یەك هرمسی بوونی نییە. پاشان لێرەدا ململانێیەکی مێژوویی دیکە هەیە لەنێوان کەنیسە وەك دامەزراوێکی رەسمیی هەرەمی و لەنێوان ڕاهیبەکان کەتەنها

بەئیرادەی خۆیان ئینتیما بۆ ئایین دەکەن. ململانێیەکی گەورە لەنێوان ڕاهیبەکان و کەهنوتدا هەڵگیرسا. ڕەهبەنەکردن بریتی بوو لەگنۆسیەت، گنۆسیش بریتییە لەزانین و گەیشتن بەخودا بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ و لەڕێگەی ئینجیلەکانەوە و بەبێ هەموو ئەو ناوەندانەیش. وەك ئەوەی ڕاهیبەکان بەر لەلۆتەر، لۆتەر بوون، کەنیسە کردوونی بە ((ئیبلیس)) و کردوونی بەدوژمنی خۆی.

محەمەد عابد جابری لەئاکامی بەزۆر سەپاندنەکانی خۆیدا، کەوتۆتە ناو چەندین هەڵەی مێژووییەوە، هەردەبوو ئەوهەڵانە ڕاست بکرێنەوە، بەڵام ئامانجم لەو کارەدا تەنها لەپێناوی ڕاستکردنەوەدا نەبوو، بەڵکو بنیاتنانی کارێك بوو کەنزیکەی 18 ساڵی خایاند، تا ئێستا چواربەشم لەوکتێبە چاپکردووە (مەبەست لەکتێبی ڕەخنە لەڕەخنەی ئەقڵی عەرەبییە کەتیایدا ڕەخنە لەبۆچوونەکانی جابری دەگرێت) و بەشی پێنجەمیش لەژێر چاپدایە. ئەمە پرۆسەیەکە بۆ سەرلەنوێ بنیاتنانەوە.

لەدوا کتێبمدا بەناوی ((ئەقڵی دەست لەکارکێشرا و لەئیسلامدا)) لەبارەی کتێبێك دواوم لەکەلەپووری ئێمەدا, ئەویش کتێبی (الفلاحة النبطية)یە لەکەلەپوری بابلیدا، یەکێکە لەگرنگترین ئەو کتێبانەی لەکەلەپووری دێرین و کەلەپوری سامیدا هەمانە، ئەم کتێبە لەژیانمدا کەشفێکی گەورەی بۆ کردمەوە چونکە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی هەیە بەکەلەپورەکەمان و بەکەلەپوری ناوچەکە بەر لەئیسلام. ئەو کتێبە کۆمەڵێ بۆچوونی فەلسەفی لەخۆ دەگرێت کەپێش سەردەمەکەی خۆی دەکەوێت، دەشێت لەجەنگی مۆدێرنەدا بەکاری بهێنین. جابری هەندێ شتی کەمی لەبارەی ئەو کتێبە نووسیوە کەتەنها سێ بەشی لاپەڕەیەك دەگرێتەوە، من 90 لاپەڕەم لەبارەوە نووسیوە. جابری تەنها لاپەڕەونیوێکی لەبارەی ئیخوان سەفا نووسیوە و پێی وایە ئەمانە عیرفانی و هرمسین و دوژمنی ئەقڵن، من 125 لاپەڕەم لەبارەوە نووسیون کەشوێنی ئەقڵانی ئیخوان سەفام گەڕاندۆتەوە، ئەمە تەنها وەڵامدانەوە نییە، بەڵکو گەڕاندنەوە و لەبەرچاوگرتنی شوێن و پایەی ئەوانە و هەروەها بنیاتنانەوەیەکی تازەشە.

ئەگەر پرسیاری ئەوەم لێبکەیت: بۆچی جابری و کەسێکی تر نا، ئەوا دەڵێم لەبەرئەوەی جابری ڕۆڵێکی گەورەی بینی – وتا ئێستاش ئەو ڕۆڵە دەبینێت – لە پێکهێنانی ئەقڵی دەستەبژێری عەرەبیی ڕۆشنبیر. پاشان وەڵامدانەوەی پرۆژەکەی جابری، بریتییە لەململانێیەك لەپێناوی پێشکەشکردنی ڕوانینێکی نوێ بۆ دەستەبژێری عەرەبی، سا ئەو ڕوانینە نوێیە لەخوێندنەوەی بۆ کەلەپوردا بێت یاخود بۆ تازەگەری (مۆدێرنە)، هەروەها یەکێ لەو خاڵە بنچینەییانەی کەمن و ئەو لەیەکتر جیادەکاتەوە بەچەشنێك لەفەندەمینتالیزم کۆتایی هات. جابری بۆماوەی پانزە ساڵە داوا دەکات وشەی ((عەلمانییەت)) لەفەرهەنگی فیکری هاوچەرخی عەرەبیدا نەهێڵرێت و بەکارنەهێنرێت، کەچی من باوەڕم وایە عەلمانییەت، لەدیاریکردنی هەڵوێستی ڕۆشنبیری عەرەبیدا لەبەرامبەر کێشە ڕاستەقینەکانی، مەسەلەیەکی یەکلاکەرەوەیە.

سەرچاوە:

ئەم چاوپێکەوتنە لەڕۆژنامەی (النهار)ی بەیروتی لە 8 و 2005/6/9 بڵاوکراوەتەوە و (سلیمان بەختی) ئەنجامی داوە.